

СТУДІЇ ІЗ СУЧАСНОГО ПИСЬМЕНСТВА

УДК 82–311.6“19”(477)Покальчук

Колінько О. П.,

доктор філологічних наук, професор,
Бердянський державний педагогічний університет
kolinko56@meta.ua

“АННА КИЇВСЬКА – КОРОЛЕВА ФРАНЦІЇ” В. ЧЕМЕРИСА: ХУДОЖНЯ ЧИ КВАЗІ-БІОГРАФІЯ

Анотація

У статті проаналізовано новий твір В. Чемериса як синтетичний жанр, що поєднує елементи історичного роману, художньої біографії та квазі-біографії. Наголошено, що автор хоч і звертається до постаті відомої історичної особи, оперує певними фактичними матеріалами, та усе ж багато епізодів, картин домислює, дофантазовує, що й зумовлює складність визначення жанру твору, який більше тяжіє до квазі-біографії.

Ключові слова: нон-фікшн література, історичний роман, художня біографія, квазі-біографія.

Summary

In the article the new work by V. Chemerys as a synthetic genre that combines the elements of the historical novel, fiction biography and quasi-biography is analyzed. It is emphasized that although the author refers to the famous historical person operating certain facts, but a lot of episodes are created and dreamt by author himself, which causes some difficulties in the determination of genre that tends to be more quasi-biography.

Key words: non-fiction literature, historical novel, fiction biography, quasi-biography.

У культурному просторі сьогодення нон-фікшн література посідає почесне місце. На важливості документальності в сучасній літературі наголошує К. Шахова: “Зовсім недавно між художністю і документальністю проводилася дуже жорстка межа, твори, в яких більшу роль грав документ, відносилися до публіцистики, мемуарної літератури. Сьогодні все сильнішою стає впевненість в тому, що твори, побудовані на основі, що виразно проглядається, навіть строго документальні, можуть набути всіх якостей і властивостей роману” [6, 12]. Документальна література, “фактографічна література”, “нефікційна література”, література nonfiction або невигадаана література про реальність стає предметом досліджень багатьох сучасних вчених (І. Акіншина, М. Варикаша, Г. Грегуль, І. Данильченко, О. Дацюк, Н. Ігнатів, Б. Мельничук, Л. Мороз, І. Василенко, О. Галич, В. Здоровага, Н. Ігнатів, М. Коцюбинська, В. Кузьменко, Г. Сиваченко, Д. Стус, Н. Колошук та ін.), утім ще багато питань є дискусійними і спірними. Не вдаючись до вже відомих теоретичних відомостей про документальну літературу, згадаймо її генологічну парадигму, широко представлену такими жанрами, як автобіографія, біографія, мемуари, щоденники,

сповіді, листи, есеї, записні книжки тощо. Утім епоха постмодернізму як ідеальний експериментальний простір продукує жанрові модифікації, коли кожен новий твір письменника демонструє синтез класичних традицій і прийомів нового художнього досвіду. При цьому автори часто апелюють до усвідомлення національної ідентичності через минуле нації, сприймаючи самоідентифікацію суспільства, окремої особистості як спосіб знайти “своє” і порівняти його з “іншим”, із загальним.

У такій культурній і літературній ситуації важливого значення набуває жанр художньої біографії, який часто скеровує нас до певного відрізка історії країни, держави, видатної особи, яка була і залишається гордістю нації, але про яку забули або й не знали не тільки наші сучасники, але й попередні покоління людей. Та “історичне буття, як і історичний час, не дані людині як щось зовнішнє, відокремлене від її внутрішнього життя, духовного стану. Об’єктивні процеси історії, значною мірою опосередковані людською особистістю, проходять через її інтимний світ, індивідуальний досвід, внутрішні потаємні конфлікти. І у цьому розумінні історія кожної країни, кожного її періоду – персонізована” [3, 68].

В. Чемерис звертається до персони однієї з найвідоміших жінок епохи Київської Русі – Анни, про яку ми лише чули, але нічого не знаємо ні про її “колоритне життя”, ні про її “загадкову смерть”, ні про її роль і значення в історії Русі-України та Франції. Складність обраної теми та образу незвичайної героїні, у більшості випадків – відсутність історичних документів, фактів, – зумовили трансформацію не тільки історичного роману, а й художньої біографії, яка у творі В. Чемериса набуває ознак квазі-біографії (від “квазі” (лат. *quasi* – ніби, майже, немов би) – у складних словах означає “ніби”, “позірний”, “несправжній”, “фальшивий” [4, 263]). В українській та світовій літературах досить часто зустрічаються зразки квазі-біографій (їх дослідженню присвячена монографія О. Галича “Глобалізація і квазідокументальна література” [1]): це повість С. Віннер “Блакитна хустина для Сократа”, роман В. Єшкілева “Усі кути Трикутника”, Г. Пагутяк “Магнат”, В. Шкляра “Маруся”, В. Даниленка “Капелюх Сікорського”, Міленка Паїча “Нова біографія Хорхе Луїса Борхеса”, Карен Харпер “Остання із роду Болейн”, М. В. Льюїса “Сон кельта” та ін. Утім є ще багато творів, написаних в останні роки, які доповнюють генологічну парадигму нон-фікшну квазі-біографічним жанром і які не потрапили в поле дослідницьких інтересів вчених, серед них – і новий роман Валентина Чемериса “Анна Київська – королева Франції”. Це й визначає **актуальність і наукову необхідність** пропонованої розвідки.

Метою статті є спроба проаналізувати новий роман Валентина Чемериса “Анна Київська – королева Франції” як такий, що вбирає в себе прикмети історичного роману, художньої біографії та квазі-біографії.

Роман віднесений до серії “Історія України в романах”. Письменник його присвячує доньці Ярослава Мудрого, красивій і вродливій Анні, яка у заміжжі стала першою королевою Франції. Утім твір навряд чи можна назвати історичним романом, бо, як зазначає М. Котляр, “у давньоруському письменстві жінкам не пощастило. Якщо літописи та інші літературні пам’ятки час від часу згадують про синів та онуків князів, то їхні дочки й онучки залишились замовченими. Зрозуміло, що годі й сподіватись від давньоруських джерел якихось звісток про жінок з народу. Чому? А тому, що в XII–XIII ст. книжники воліли писати лише про варті їхньої уваги справи: війни та походи, міжкнязівські стосунки, церковні події. Для родинного життя в літописах та інших джерелах місця не було. Тому історики майже нічого не знають про життя жіноцтва Київської Русі” [3, 68]. В. Чемерис береться заповнити цю лауну, однак відразу застерігає читача, що “таїна життя і смерті Анни Ярославни, відомої з історичних джерел, як Анна Київська, Анна Руська, Анна регіна (королева Анна) і навіть як Анна Руда, попри всі зусилля дослідників, зокрема й істориків та науковців, як і раніше, все ще залишається загадкою, цікавою і незбагненою, не тільки української, а й світової історії” [5, 10], таким чином залишаючи за собою право на художній вимисел. Безперечно, у романі представлена історична епоха правління Ярослава Мудрого, коли Київська Русь була могутньою європейською державою, впливовою й авторитетною, коли Київ називали “суперником Риму і Константинополя”, “північним Римом”; у ньому діють реальні історичні особи, називаються найважливіші історичні події XI ст. Та автора найбільше цікавить постать наймолодшої дочки Ярослава Мудрого – Анни, життєпис якої він намагається створити, а не відтворити, постійно наштовхуючись на проблему відсутності історичних документів, фактичного матеріалу. Та В. Чемерис настільки захоплений своєю героїнею, що навіть звертається до неї як до живої (“Здрастуй, Анничко-землячко! Як тобі у Франції живеться?” [5, 8]) і заповнює білі плями її біографії художньо-яскравими, але уявними, вигаданими, фіктивними картинками й епізодами, що дає підстави вважати його працю не історичним і не біографічним, а радше квазі-біографічним романом.

Така дефініція доказова і мотивована. Одержимий переконливим бажанням представити сучасному поколінню читачів образ “від бога киянки Анни Ярославни” у найпривабливішому вигляді, В. Чемерис історію її життя пропускає крізь призму свого серця, створює своєрідну чуттєву візію. Тож весь роман пройнятий таким трепетом і симпатією до героїні, що під пером письменника виникають епізоди, які не мають нічого спільного з реальними фактами, як скажімо, розмова Анни з матір’ю Іриною (до заміжжя – шведською княгинею Інґігердою) перед сватанням, її поради дочці як майбутній королеві Франції: “Батьківщина для жінки там, де її родина, діти, чоловік... І ти поїдеш у Хранкське

князівство... Щоби воно згодом стало твоєю батьківщиною... А там тебе зустрине король, і ти скажеш йому, як я свого часу казала твоєму батькові, коли дісталася до Києва: “Государю, я прибула...” [5, 35].

Не забув письменник і про батьківські настанови дочці. Вони, безперечно, є історичним, але не задокументованим фактом, відтак митець наповнює їх таким змістом, який йому підказували його фантазія і вигадка: “Ти, дочко моя, княжна київська, з Києва їдеш у чужий край, щоби там знайти свою нову батьківщину. Але й Франції, ставши їхньою королевою, не забувай, дочко моя, якого ти роду племені, що ти – княгиня київська. <...> не забувай у Франції, чия ти онука – Володимира Великого, а дочка Ярослава, котрого називають Мудрим. І Київ наш не забувай, і Русь нашу славу і красу не забувай. Як не забувай, що ти до руського народу належиш” [5, 85–86]. Досвідчений читач без підказок розуміє фіктивність оповіді.

Письменник, описуючи прощання Анни з батьками, домівкою, Києвом, Батьківщиною перед від'їздом до далекої Франції, насичує ці епізоди ліричними елементами, що максимально суб'єктивізує нарацію, віддаляючи оповідь від документалістики і фактуальності: “Анна прощалася з Києвом назавжди. Поклонилася всім міським святиням, оббігала всі закутки батькового палацу, де виросла, піднялася на башту Святої Софії і, востаннє оглянувши Київ, попрощалася з ним, обійшла собор, пустила сльозу біля Золотих воріт ... Розуміла: більше рідного Києва вона вже за своє життя не побачить...” [5, 84–85]. Піднесено-емоційне прощання з рідними, елегійне споглядання величного міста з його пишною красою, в якому народилася і зросла дівчина, посилює мотив туги і відчуття, що покидає це все назавжди. Та Анна ніколи не забувала Київ, який був частинкою її внутрішнього світу і назавжди залишився для неї символом отчої землі, яка не раз поставала у її ностальгічних спогадах і оніричних візіях. “Трудно і непросто звикала Анна Київська до Парижа, де вона вже була королевою. Скільки не дивилася з башти на Париж, а передвнутрішнім зором бачила рідний Київ на березі могутнього Дніпра. Русь тоді була квітучим краєм високої культури. <...> Париж початку XI століття в порівнянні з Києвом мав вигляд затрапезного провінційного містечка. <...> Королівський палац з потужними стінами та вузькими віконницями, схожими на бійниці, теж справив на неї гнітюче враження” [5, 111]. Героїня переживає болюче внутрішнє роздвоєння: з одного боку, вона любить свій Київ до сентиментального розчулення, а з другого – відчуває обов'язок жити у Парижі, “у тім королівстві, королевою якого вона вже стала, увінчана золотою короною ...” [5, 111], утім, завжди протиставляючи його своїй Батьківщині, рідному і близькому світу Київської Русі. Для увиразнення саме цих сторінок біографії королеви, автор вдається до оніричної поетики, коли у снах і видіннях оприявнюється те, що замовчується свідомістю (у романі це приліт у тривожні сни героїні Змія Горинича з далекої Батьківщини, який кликав її “додому-додомоньку, у Київську Русь”).

Для автора важливим є не дотримання вірогідності відомих історичних фактів, не чітке наслідування подій, а розкриття мотивів та їх сприйняття персонажами твору. А позаяк наратору притаманне почуттєве сприйняття героїні, що воно взагалі не передбачає реального відтворення подій.

Дискретна структура роману сприяє використанню вставних конструкцій, як, наприклад, автобіографія Анни, де вона із персонажа стає оповідачем. Утім це радше не автобіографія, а ліризований внутрішній монолог жінки (виголошуваний від “я”) перед уявною аудиторією, де вона згадує і викладає подробиці не тільки свого державницького, але й особистого життя і кохання. Побудована за законами художньої творчості, де автор дає волю своїй фантазії і вимислу, які превалюють над реальними документами і фактами, автобіографія Анни трансформується у квазі-автобіографію.

Автор домислює багато моментів, відтворюючи різні аспекти внутрішнього життя Анни, наприклад, її переживання і враження від першого побачення з судженим: “Ой, леле! Цей товстий, похмурий та понурий чоловік – її суджений? Дожилася! Чи варто було з Києва в таку далину-глушину забиратися, щоб побачити судженого, який їй рішуче не сподобався?!” [5, 37]. Показуючи героїню “зсередини”, письменник переакцентує увагу із зовнішньої події на складний її внутрішній світ, що послаблює сюжетну канву і впливає на структурне впорядкування роману, яке позначене дискретністю і фрагментарністю. Тож автор не задумується над послідовністю подій, вільно оперує часопросторовими координатами твору, переміщуючись то в період заміжжя Анни, то в дитинство і юність, то в час її французького королівства. Тому історія життя королеви Франції у викладі В. Чемериса має багато фікційного матеріалу, що потверджує його приналежність до квазі-біографії. Руйнують ілюзію фактичності й описи інтимних сцен, досить деталізованих і виразних, Анни і Генріха. Подальші взаємини героїв теж не спираються на справжні документи і факти, автор подає їх художню версію, за якою читач дізнається, що шлюб Анни з Генріхом тривав трохи більше восьми років, що вони народили трьох дітей, старший з яких Філіпп успадкував батьківський престол і став королем, досягнувши повноліття; що Анна була співправителькою Генріха, зовсім безграмотного і малоосвіченого, тому ставила свій підпис, печатку на важливих державних документах, указах поряд із закарлюками чоловіка, і вони у Франції мали силу закону. Правда, В. Чемерис кілька разів наголошує, що інформацію він черпає з певних джерел, як от у цьому епізоді роману: “І все ж, якщо звернутися до історичних документів, Генріх рахувався з думкою дружини: на багатьох державних актах та грамотах, що дарують пільги чи жалують вотчини монастирям і соборам, можна прочитати: “Із згоди дружини моєї Анни”; “У присутності королеви Анни”” [5, 115]. Також автор пише, що “на жалуваній грамоті суассонському аббатству є її

власноручний підпис кириллицею: "Анна регіна" – "Анна королева". (У Франції Анна мала друге ім'я – Агнесса, і воно теж часто зустрічається на документах)" [5, 116], однак ніяких посилань на джерела не дає, тож можна говорити про белетризований переказ історичних фактів з певною долею авторського вимислу. У творі фікціональність настільки тісно переплітається з фактуальністю, що демаркаційну лінію між ними провести дуже важко, та чи й варто? Адже всім відомо, що будь-який художній твір (історичний – не виняток) створюється за мистецькими законами і несе певне естетичне навантаження. Герої (відомі державні й історичні особи також), взяті із життя, під час написання твору й втілення авторського задуму набувають форми літературного героя і починають жити за законами не життя, а мистецтва. Саме цей нюанс і є стрижневим для правильного тлумачення жанру роману В. Чемериса, який межує між художньою біографією і квазі-біографією.

Автор, здається, досяг мети – створив художній життєпис Анни Київської, показавши її не тільки красунею, турботливою матір'ю, а й розумною, мудрою, освіченою, владною королевою Франції. Та в письменника є ще одне пристрасне бажання – показати Анну просто жінкою, що прагне щастя і любові: вона довгі роки жила у шлюбі, "сімейного щастя не відчувала, як і любові чоловіка" [5, 114], тамуючи в собі бажання бути коханою і самій кохати до самозабуття. Саме у цій сюжетній лінії, пов'язаній з її приватно-інтимним життям, письменник дозволяє собі вільно використовувати художній домисел, адже, за спостереженнями О. Кіт, "кожен автор біографічного твору моделює власний образ реальної історичної постаті, що насамперед пов'язано з авторським розумінням історичної події та характеру видатної особи" [2]. Цілковитим вигаданим виглядає епізод (автор його відтворює за існуючою легендою, а не реальними фактами) викрадення Анни (за її згодою) графом Раулем де Валуа, наймогутнішим вельможею Франції. "Він в Анну закохався ще тоді, коли вона прибула до Франції і стала дружиною Генріха, але до пори до часу утаємничував свої почуття. Та тільки вона стала (на безмежне щастя Рауля) вдовою, закоханий граф вирішив відкритися" [5, 143]. Не була байдужою до нього і Анна, яка все заміжнє життя чекала миті щастя і любові з коханим, який їй марився у снах і дівочих розвагах, коли разом з однолітками щовесни з трепетною надією бігала до Ярила – бога весняного сонця у давніх слов'ян, а для молоді – бога любові й пристрасті, з проханням подарувати незвичайне і палке кохання. "І кохання таки прийшло, бодай і під осінь життя" [5, 126]. Та був осуд людей і суворі закони Франції, за якими королева не мала права вдруге виходити заміж, інакше втратить статус королеви. Утім любов та жіноче щастя виявилися для неї важливішими, аніж титул королеви: "І почалося їхнє щастя, те щастя, яке здавалося їм безмежним і таким, якого вони досі не спізнавали – Анна у шлюбі з його величністю, граф у

шлюбі зі своєю графинею. В обох серця були переповнені досі не знаними їм почуттями, і, звичайно ж, тьохкали чи не соловейками” [5, 153]. В. Чемерис намагається реконструювати сцени щасливого життя Анни, і письменнику допомагають в цьому не факти, а емоції і переконаність, що жінка народжена для щастя. Тому впевнено можна говорити про фікційність романного матеріалу і белетризованість лінії життя Анни, пов’язаної з другим шлюбом. Що сталося з Анною після смерті другого чоловіка, ніхто із дослідників не відає, невідомим залишається рік її смерті, місце поховання. Сам автор наводить різні версії, з-поміж яких автора найбільше б влаштувала українська, патріотична – повернення додому, “в святу мою Київську Русь” [5, 160].

Таким чином, роман В. Чемериса, присвячений дочці Ярослава Мудрого, не позбавлений історичної достовірності, але має ознаки художньої біографії, з використанням зображально-виражальних засобів при створенні образу Анни, відкритою авторською позицією – великого пієтету, гордості і симпатії до знаменитої співвітчизниці, що й відрізняє роман від ділового документу чи наукового трактату. Втім багато сторінок життя відомої жінки Київської русі XI ст. доповнені, за браком достовірних відомостей і фактів, авторським вимислом і фантазією, внаслідок чого створилася складна сполука фактичного, реального і домисленого письменником, вигаданого, фіктивного, тобто квазі-біографічного. Це дає підстави для висновку, що новий твір В. Чемериса “Анна Київська – королева Франції” є синтетичним жанром, який поєднує прикмети історичного роману, художньої біографії та квазі-біографії.

ЛІТЕРАТУРА

1. Галич О. А. Глобалізація і квазідокументальна література : монографія / О. А. Галич. – Рівне : Луганський національний університет ім. Т. Шевченка, видавець О. Зень, 2015. – 200 с.
2. Кіт О. Художні особливості літературної біографії : Іван Кошелівець “Жанна Д’Арк” [Електронний ресурс] / Оксана Кіт. – Режим доступу : http://www.lnu.edu.ua/faculty/inomov.new/Visnyk/visnyk/Visnyk_18/articles/16Kit.pdf.
3. Котляр М. Ф. Анна Ярославна / М. Ф. Котляр // Котляр М. Ф. Історія України в особах: Давньоруська держава. – К. : Україна, 1996. – 240 с.
4. Словник іншомовних слів / уклад. : С. М. Морозов, Л. М. Шкарапута. – К. : Наукова думка, 2000. – 680 с.
5. Чемерис В. Л. Анна Київська – королева Франції : роман / Валентин Чемерис. – Харків : Фоліо, 2017. – 220 с.
6. Шахова К. А. Вечно обновляющийся реализм / К. А. Шахова. – К. : Изд-во при Киевском государственном университете издательского объединения “Вища школа”, 1984. – 216 с.

Стаття надійшла до редакції 21 березня 2017 року